

Begeleiden: wat is dat?

Frits Achterberg en Allard de Hoop

Afbakening en inleiding

Begeleiden is een specifieke activiteit die bijdraagt aan iemands leer- en ontwikkelingsprocessen. Leer- en ontwikkelprocessen worden opgeroepen door
*onderwijsarrangementen: opdrachten, doceren, demonstratie, vraagstelling en toetsing
*zelfstudie

*activiteiten en vragen in groepen mensen die willen leren: ‘community of learners’.

Begeleiden *hoeft* niet verbonden te zijn met de school- en onderwijscontext. In deze bijdrage bakenen we begeleiden af tot activiteiten die relevant zijn in de school en onderwijscontext om de leer- en ontwikkelingsprocessen te ondersteunen en te versterken.

Begeleiden gaat om activiteiten bij leerlingen en docenten in opleiding (dio): op welke wijze hebben zij baat bij welk type begeleidingsacties?

Begeleiden betreft ook de inhoud, didactiek en ethiek van begeleiding, c.q. het verwerven van begeleidingsvaardigheden in het kader van de opleiding voor een docent ten aanzien van zijn leerlingen, of van de opleider ten aanzien van zijn dio.

Begeleiden is een vorm van ondersteuning: de begeleide heeft al dan niet een beoogd doel met een voorgenomen traject, eventueel als opdracht, en vraagt of krijgt daartoe ondersteuning. De ondersteuning heeft in het algemeen tot doel het proces van leren te bevorderen, door individuele aandacht te geven aan een leervraag, de betekenis van die leervraag, de oplossingsmethoden van de lerende en de integratie van de geconcretiseerde kennis in het kennisbestand van de lerende. Begrip en toepassing worden concreet bevorderd. Ondersteuning richt zich soms ook op voorwaarden: erkenning en begrijpen van leeropdrachten, motivatieproblemen, en wil helpen waar mogelijk hindernissen op te ruimen en nieuwe mogelijkheden concreet te tonen (Achterberg & Koster, 1999; Downey, 2000; Slooter, 2009).

Omschrijving

Begeleiding wordt bepaald door bijvoorbeeld de eigen actieve leervraag van de lerende en kan dan worden omschreven als:

- *methodisch aansluiten op de eigen concrete vraag van de lerende persoon in het voorgenomen leerproces: coaching vanuit vraag; doel: helpen ‘kennis’ te begrijpen, te integreren en adequaat toe te passen; actie: duiden, analyseren, concretiseren, toepassen. Samenvattend: voornamelijk beroepsgerichte begeleiding.*

- *een voorwaardelijke en verdiepende wijze van ondersteunen, rondom de startvraag: motivatie, verdieping en activering van de lerende persoon: coaching op leren en leercontext, activerend; doel: optimalisatie van leercondities van de lerende, waarbij concrete coaching op enig moment onderdeel kan zijn; acties: voorkennis ophalen en benutten, motivatie oproepen, versterkers ontwerpen en benutten, betekenis oproepen rond leerprocessen, eigen relevante activiteiten van de lerende oproepen, verdiepen en belonen. Samenvattend: voornamelijk opleidingsgerichte begeleiding.*

Naast ondersteunende of volgende begeleiding kennen we ook sturende begeleiding (Andela, 2008). Daarbij stuurt een begeleider het leerproces van leerling of student aan op relevante opdrachten of inhoudelijke eenheden, met name waar lacunes daarin optreden. De begeleider oefent supervisie uit. Zie het bijgevoegde schema begeleiding.

De vorm van begeleiding hangt mede af van de leer- en ontwikkelingsstijl van de leerling of student. Heeft die een sterke innerlijke motivatie en wil, dan wordt het intern gestuurd leerproces in hoge mate gevolgd en ondersteund. Zonder sterke interne motivatie wordt het leerproces als extern beleefd, en is sturende begeleiding nodig: ordening, betekenisverlening en vertrouwen. Dan verloopt eveneens een leerproces bij leerling of student, anders, maar niet per sé minder waardevol.

Schematisch Overzicht

Begeleiden			
Type begeleiding	Omschrijving, Doel en Acties	Vaardigheden	Kennisaspecten
<i>Volgend</i> t.b.v. Leervragen	O: aansluiten op de concrete vraag leerling of student, coaching vanuit vraag; D: helpen 'kennis' te begrijpen, te integreren en toe te passen; A: vragen, voorkennis ophalen en benutten, duiden, analyseren, concretiseren, toepassen.	Oproepen voorkennis, duiden vraagstelling, analyse en concretisering vraag, vergelijken en differentiëren, toepassen, herkennen leerroutes.	Leerpsychologie en ontwikkelingspsychologie, vaardigheden. Rekenschap afleggen. Kennis van handelingspraktijken. Fasen loopbaan. Leermogelijkheden leerlingen en volwassen professionals; vakkennis en beheersing vigerende didactiek.
<i>Volgend</i> t.b.v. Leervoorwaarden	O: voorwaarden leren ondersteunen: startvraag; motivatie, verdieping en activering; coaching op leren en leercontext, D: optimalisatie leercondities; later coaching op vraag als onderdeel; A: motivatie versterkers benutten, betekenis oproepen leeractiviteiten	Duiden motivatie en leeromgeving, analyse en concretiseren persoonlijke instelling t.o.v. leren; kennislacunes helpen zien, stimuleren nieuwsgierigheid, Leerroutes en leerbiografie;	Leerpsychologie ontwikkelingspsychologie, vaardigheden, rekenschap afleggen. Kennis van praktijken. Fasen loopbaan. Leermogelijkheden, kansen en hindernissen leerlingen en volwassen professionals; vakkennis en didactiek beheersen; leerbiografie, kennis van factoren die leren bevorderen

	oproepen als kennis ophalen, benutten verdiepen, belonen.		
<i>Sturend</i> t.b.v. opdrachten en verwerking	O: methodisch aanpakken concreet probleem, coaching vanuit begrip inhoud; D: ‘kennis’ begrijpen, laten integreren en toepassen; A: duiden vanuit inhoud, analyseren, concretiseren, toepassen, opdragen en beoordelen	Oproepen voorkennis, duiden vraagstelling vanuit inhoud, analyse en concretisering vraag, vergelijken en differentiëren, toepassen; instructie , sparren; individuele hindernissen aanpakken	Leerpsychologie ontwikkelingspsychologie, vaardigheden, toepassingsgebied. Rekenschap afleggen. Kennis van handelingspraktijk; Fasen loopbaan. Kennis van sturingsmogelijkheden, vakkennis, vakdidactiek; en instructiestrategie ‘de dingen goed doen’
<i>Sturend</i> t.b.v. supervisie op leerproces	O: toezien op leerproces, motivatie via vertrouwen in expertise, activering leerling en student; instructie en voorbeelden op leren en leercontext; D: externe optimalisatie leercondities; coaching op tekorten A: kennis ophalen en benutten, uitleg, motivatie versterkers benutten, betekenis oproepen, instrueren, demonstreren, vertrouwen oproepen, vragen belonen.	Organiseren leeromgeving, feedback en feedforward, empathie op basis van aanvaarding en tolerantie, confronteren op doelgedrag, samenhang vasthouden, reflectie versterken, patroon herkennen, bijsturen studiegedrag; uitleg en instructie	Leerpsychologie ontwikkelingspsychologie, vaardigheden en toepassingsgebied. Rekenschap afleggen. Kennis van praktijken Fasen loopbaan. Kennis van sturing mogelijkheden tot sturing hindernissen; vakkennis en instructiedidactiek; Kennis interventies op leren, kennis motivatieaanpak ‘de goede dingen doen’

Vaardigheden

De begeleider heeft kennis en vaardigheden nodig om de lerende te helpen eigen leerdoelen te bereiken en eigen kennis te verdiepen. Leerlingen leren zich leervragen eigen te maken en zullen leerprocessen doorlopen.

We onderscheiden vaardigheden:

a. om de leervraag aan te pakken: oproepen voorkennis, duiden van de vraagstelling, analyse en concretisering van componenten in de vraag, vergelijken en differentiëren binnen gelijksoortige situaties, toepassen kennis op voorbeelden, leerroutes herkennen en implementeren, sparren;

b. om een leervraag op te roepen: duiden van motivatie en leeromgeving, analyse en concretiseren van de houding tegenover het leerproces en de leervraag: weerstandsfactoren, vermijdingsgedrag, kennislacunes vaststellen, stimuleren van nieuwsgierigheid en verlangen tot leren; toepassen op vakgerichte opdrachten; leerbiografie;

c. om resulterende leerprocessen te volgen en te steunen: supervisie - vaardigheden zoals feedback en feedforward geven, empathische herkenning en communicatie, aanvaarding en tolerantie, confronteren op gedrag, samenhang vasthouden in het leerproces, reflectie versterken, herkennen, expliciteren en bijsturen van studiegedrag;

d. om de opdracht of inhoudelijke eenheid relevant te maken, bijvoorbeeld door betekenisverlening. Zie activiteiten genoemd bij a.: worden ten dele door de begeleider gepresenteerd en gecontroleerd;

e. om via een extern proces van motivatie de eigen drijfveer tot leren te versterken.

Vertrouwen geven is hier betekenisvol, maar ook gezaghebbend optreden van de begeleider; de begeleider neemt het initiatief om lacunes vast te stellen en geeft manieren aan hoe die te dichten. Nieuwsgierigheid wordt geprikkeld door persoonlijke voorbeelden en demonstraties. De begeleider organiseert het leerproces van de leerling of student. Diens passiviteit wordt omgezet tot activiteit.

f. om controle van dichtbij of van afstand op het leerproces van de leerling of student uit te oefenen, via supervisie. De verantwoordelijkheid ligt bij de begeleider (Fonderie-Tierie, 1998; Fonderie-Tierie, 2000).

De begeleider heeft dus een stevige leer- en ontwikkelingspsychologische kennisbasis nodig die ook bestaat uit de aangegeven vaardigheden en toepassingsgebieden. Hiervan kan hij rekenschap afleggen. Tevens heeft hij zicht op de handelingspraktijken in het onderwijssegment van leerlingen/studenten, klassen/groepen en docenten in fasen in hun loopbaan. Hij beschikt over een breed repertoire aan vakkennis en vigerende didactiek (zie Lingsma, 2003; Lingsma, 2007).

Niveaus

Kennis en vaardigheden van begeleiden zijn op drie niveaus te onderscheiden:

1. startniveau: steunend op impliciete en algemene ervaringskennis en vaardigheden, interpersoonlijke basiskennis;

2. niveau ervaren professional: steunend op doelgerichte leerprocessen, ervaringskennis, toepassingen en aangeleerde vaardigheden (Ranty, 2008);

3. expertniveau: verwerking van impliciete en expliciete leerprocessen, theoretische reflectie en verdieping, erkenning organisatorische en systeeminhibities, aanpak individuele vraagstukken, collegiale versterkers en verzwakkers binnen een school, zicht op samenhang leiden en leren in een school of klas (zie tekening + tekst in Anders Ericsson, 2006, p. 685).

Toepassingen

In de relatie leerling – leraar kan begeleiding noodzakelijk zijn bij specifieke opdrachten en eigen vraagstellingen van de leerling, om een diepe verwerking van de stof mogelijk te maken. Wat via doceren is aangebracht op het niveau van betekenis en begrip, wordt via begeleiding verankerd, toegepast en verinnerlijkt. Deze begeleiding is een mix van sturen en volgen, afhankelijk van leeftijd, kennisniveau, motivatieniveau en persoonlijke ontwikkeling. Gegeven de externe rechtvaardiging van het kennisbouwwerk per leerjaar en per schoolsoort is externe sturende begeleiding onmisbaar.

De docent in opleiding heeft een startpakket aan begeleidingsvaardigheden en begeleidingskennis nodig om zijn leerlingen enigszins adequaat te kunnen ondersteunen, met name wat betreft de begeleidingstypen a en c. In zijn opleiding zal hij kennis maken met de bredere begeleidingstypen b. en d. Deze typen begeleiding worden op sommige scholen door mentoren van leerlingen benut. Naarmate de docent meer ervaring opdoet, zal hij een deskundige begeleider kunnen worden.

In de relatie docent-in-opleiding en lerarenopleider is begeleiding noodzakelijk bij specifieke opdrachten en eigen vraagstellingen van de dio (als student) om verwerking van de stof mogelijk te maken. Wat via doceren is aangebracht op het niveau van betekenis en begrip, wordt via begeleiding en praktijk verankerd, toegepast en verinnerlijkt. De vorm van begeleiding is vooral volgend, afhankelijk van motivatieniveau en persoonlijke ontwikkeling. Gegeven de interne rechtvaardiging voor de studie, en dus ook van het kennisbouwwerk, is volgende begeleiding geboden, maar ook sturende begeleiding. Opbouw van theorie van begeleiding is nodig. De opleider behandelt vaardigheden en kennis op beide niveaus: voor de dio als student en de dio als latere docent, dus toepasser van die kennis en vaardigheid. Deze dubbele laag benut de opleider om het begrip van begeleiden, o.m door reflectie op zijn eigen gedrag als opleider, te verdiepen (Korthagen, 2003; Melief, 2002).

De lerarenopleider heeft een breed palet aan begeleidingsvaardigheden en theoretische en praktische begeleidingskennis nodig om zijn dio's adequaat te kunnen ondersteunen, met name wat betreft de begeleidingstypen a. en b. voor de dio's zelf, en van c. en d. voor hun loopbaan als docent. De lerarenopleider is in vergelijking met de dio een expert. Hij beheerst alle begeleidingstypen. In zijn opleiding zal hij kennis laten maken met alle begeleidingstypen.

Arrangementen

De besproken vormen van begeleiding vinden meestal plaats in een relatie docent – leerling of een relatie lerarenopleider – dio. De bedoelde vormen spelen zich af in korte tijdseenheden en

beperkte opdrachten, maar ook binnen langere eenheden, bijvoorbeeld bij brede ondersteuning van afnemende motivatie van de leerling.

Deze vormen van begeleiding worden eveneens toegepast in grotere groepen leerlingen of studenten, maar de groepsomvang wordt beperkt door de mate van noodzakelijke individuele aandacht in de begeleiding. De effectiviteit hangt samen met gegeven feedback op persoonlijke vragen of persoonlijk gebrek aan vragen, met persoonlijke aandacht en zichtbaarheid van de leerling of leraar. Zeker in volgende begeleiding maar ook bij supervisie is dat noodzakelijk.

In kleine groepen kan een proces van wederzijds en/of complementair leren worden ontworpen (De Haan, 2007), waarbij deelnemers in een duo of grotere groep met elkaar een leerproces aangaan van wederzijds belang. Samen ontwerpen zij de vraagstelling en aanpak. Soms hebben ze behoefte aan een begeleider. Deze vrijwillige arrangementen worden dus verrijkt met behulp van coaching. Deze arrangementen kunnen gevarieerd worden door een junior en een senior docent aan elkaar te koppelen, op basis van wederzijdse of complementaire belangstelling. Begeleiding is dan mogelijk, maar niet noodzakelijk. Deze arrangementen zijn voorbeelden van een intervisieaanpak om 'communities of professionals' met elkaar in verbinding te brengen.

Coachen is hier bedoeld als een vorm van gerichte begeleiding van gedrag, vaak op basis van een vast model van bevraging en feedback, lopende het leerproces. Begeleiding is een breder begrip waaronder meerdere vormen van ondersteuning van leerprocessen zijn begrepen: van coaching tot supervisie.

Literatuur

- Achterberg, F. & Koster, B. (1999). *Steunen Leren Stimuleren. Praktijkboek voor begeleiding van docenten*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Andela, N. (2008). *Coachen op gedrag en resultaat in het onderwijs. Praktijkgids voor het ontwikkelen van resultaatgericht gedrag*. 's-Hertogenbosch: Pi Educatie.
- Anders Ericsson, K. (2006). The influence of Experience and deliberate practice on the development of Superior Expert Performance. In: K. Anders Ericsson, N. Charness, P.J. Feltovich & R.R. Hoffman (eds.). *Cambridge Handbook of expertise and expert Performance*. New York: Cambridge University Press. Zie ook: http://www.ida.liu.se/~nilda/Anders_Ericsson/Ericsson_delib_pract.pdf.
- Downey, M. (2000) *Coachen op het werk*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Fonderie-Tierie, L. (ed.). (1998). *Begeleiden van docenten. Reflectie als basis voor professionele ontwikkeling in het onderwijs*. Soest: Nelissen.
- Fonderie-Tierie, L. (ed.). (2000). *Docenten coachen*. Soest: Nelissen.
- Haan, E. de & Burger, Y. (2007). *Coachen met collega's*. Assen: Van Gorcum.
- Korthagen, F., Koster, B., Melief, K. & Tigchelaar, A. (2003). *Docenten leren reflecteren*. Soest: Nelissen.
- Lingsma, M., Mackay, A. & Schelvis, G. (2003). *De docent competent. Vijf basiscompetenties van docenten*. Soest: Nelissen.
- Lingsma, M., en Scholten, M. (2007). *Coachen op competentieontwikkeling*. Soest: Nelissen.

Melief, K., Tigchelaar, A., Korthagen, F. & Koster, B. (2002). *Leren van Lesgeven*. Soest: Nelissen
Ranty, V. (2008). *De lerende professional*. Amsterdam: Boom Onderwijs.
Slooter, M. (2009) *Coachen op Contact*, Amersfoort: CPS.